

Kako i kada su se pravoslavni vjernici u Hrvatskoj počeli smatrati pripadnicima srpskog naroda

Damir Milaković

Zagreb, 12.10.2017. godine

Prostori koje su nastanjivali pravoslavni vjernici¹ u granicama Osmanskog Carstva, Habsburške Monarhije i Mletačke Republike nakon obnove Pečke patrijaršije 1557. Godine² bili su pod njenom duhovnom upravom,^{3,4} a nakon njenog ukidanja 11.09.1766. godine pod vrhovnom duhovnom upravom Carigradske patrijaršije. Od 1690. godine patrijarši u Peći bili su najčešće Grci. Na području nadležnosti Pečke patrijaršije od njenog ukidanja 1766. godine do 1830. godine episkopi⁵ su bili po narodnosti Grci,⁶ Bogoslužje se najčešće vršilo na grčkom jeziku, a većina nižeg narodnog svećenstva je bila neobrazovana. Organizaciju Pečke patrijaršije činile su autonomne, samostalne (autokefalne)⁷ i polusamostalne Crkve sa nazivom arhiepiskopije, mitropolije, eparhije⁸ i episkopije ili geografskog područja kojem su

¹ Pravovjerje→ortodoksija→pravoslavlje.

² Prvi patrijarh obnovljene Pečke patrijaršije bio je Makarije, brat velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića.

³ Pečka patrijaršija 1346-1463. god. u srednjovjekovnoj srpskoj državi i 1557-1766. god. u Osmanskom Carstvu. Pečki patrijarh nema vlasti nad pravoslavnim crkvama u drugim zemljama, ali u razdoblju osmanske okupacije, nepostojanja srpske države, Pečka patrijaršija je uz vjersko često preuzimala i političko vodstvo srpskog naroda i ostalih pravoslavnih kršćana u Patrijaršiji i tako imala važnu ulogu u očuvanju identiteta srpskog naroda. Pečka patrijaršija nakon obnove 1557. godine istupa kao duhovni i svjetovni predstavnik pravoslavnog naroda pred osmanskom vlašću. Izjednačavanje granica Pečke patrijaršije, odnosno Srpske crkve, sa državnim granicama će kroz povijest stalno dovoditi do sukoba Srba i susjednih naroda.

⁴ Crkvena i svjetovna vlast na području današnje Hrvatske od vremena prvih organiziranih i masovnih doseljenja Vlaha/Uskoka/Morlaka/Rašana na područje Vojne krajine (početak XVI. stoljeća) pa sve do 1607. godine nisu pridavale veći značaj njihovoj pravoslavnoj vjeri i dušebrižništvu zbog važnosti Vlaha za obranu granice od Osmanlija, te prijetnje protentatizma iz središnje Europe (tijekom XVI. stoljeća). Poradi toga u Hrvatskoj nije bilo niti vjerskih sukoba. Od 1608. godine poradi stalno prisutnog interesa plemstva i svećenstva u Hrvatskoj da Vlasi postanu podložnici svjetovne i crkvene vlasti započeo je proces unijačenja Vlaha (Grkokatolici ili unijati, zajedništvo pravoslavnih vjernika s papom, bizantski/grčki/istočni obred), a obranom interesa i raspodjele moći Katoličke crkve i Pečke patrijaršije na području današnje Hrvatske započeli su vjerski sukobi katolika i pravoslavaca i događaji čije su posljedice i danas prisutne.

Stvaranjem ideologije pod utjecajem pravoslavnog klera kojom se granice nadležnosti pravoslavne crkve poistovjećuju sa državnim granicama pod geslom „Srbin je onaj, tko pripada srpskoj crkvi“, pravoslavni vjernici na području današnje Hrvatske već od kraja XVIII. stoljeća granice nadležnosti Pečke patrijaršije, a kasnije Srpske pravoslavne crkve poistovjećuju sa granicama države u kojoj žive. (L.V. Südland (Ivo Pilar), *Južnoslavensko pitanje, prikaz cjelokupnog pitanja*, pr. Fedor Pucek, Matica hrvatska, Zagreb 1943. (prvo hrvatsko izdanje), 167, pristupano 10.10.2017., <https://archive.org/details/PilarJuznoslavenskoPitanje/page/n1/mode/2up>). Osim poistovjećivanja etničke s vjerskom zajednicom u XVII. i XVIII. stoljeću, te etničke i nacionalne zajednice u XIX. stoljeću (vidi bilješku br. 17), odnosno širenja srpskog nacionalnog osjećaja ova ideologija dovela je u XX. i XXI. stoljeću do teritorijalnih pretenzija Srba radi ujedinjenja u jednu državu i stvaranja velike srpske države što je bilo suprotno interesima susjednih naroda (Hrvata, Slovenaca, Bošnjaka) i izazvalo je sukob sa tim narodima.

⁵ U zapadnom obredu biskupi.

⁶ Sve Srbe episkope zamijenili su Grci tzv. „fanarioti“, nazvani prema gradskoj četvrti Fanar u Carigradu gdje je bilo sjedište carigradskog patrijarha.

⁷ Autokefalna - grč. autos = sam, kefale = glava = samostalna; Crkva u Srbiji prvi puta je dobila samostalnost (autokefalnost) 1219. godine, međunarodno i međucrkveno je potvrđena, a prvi arhiepiskop, poglavar Crkve je bio Sveti Sava Nemanjić.

⁸ „Osnovne upravne jedinice pravoslavne Crkve su eparhije, podijeljene na parohije.“ (Pravoslavlje, *Proleksis enciklopedija online*, pristupano 05.10.2017., <https://proleksis.lzmk.hr/42516/>). Mitropolija je veća upravna jedinica Pravoslavne crkve pod upravom mitropolita. Mitropolit, crkveni velikodostojnik episkopskog čina, koji kao arhijerej ima veću čast od episkopa. (*Enciklopedija pravoslavlja*, knjiga II, ur. Dimitrije M. Kalezić, Savremena administracija, Beograd 2002., 1234).

pripadale^{9,10} sve do uspostavljanja autokefalne „Ujedinjene Srpske pravoslavne crkve Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca” i Srpske patrijaršije 1920. godine¹¹ kada su ujedinjene i podređene novoosnovanoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Srpskoj patrijaršiji s patrijarhom u Beogradu.

Kada je temeljem hatišerifa¹² osmanskog sultana Mahmuda II iz 1830. godine¹³ Kneževina Srbija dobila autonomnost¹⁴ i priznato pravo vjeroispovjesti sa slobodom biranja mitropolita i episkopa koje će postavljati carigradski patrijarh, stekli su se preduvjeti za obnovu crkvene samostalnosti koju im je uzela Carigradska patrijaršija. Carigradska patrijaršija je 1831. godine priznala Srbima crkvenu autonomnost, povukla sve Grke episkope, postavila srpskog mitropolita i tako je obnovljena Srpska crkva. 1832. godine Kneževina Srbija je sklopila sa Carigradskom patrijaršijom sporazum o samoupravi Srpske crkve temeljem kojeg je Srpskoj crkvi vraćena crkvena autonomija.

Od trenutka dobivanja slobode vjeroispovjesti i crkvene autonomije, Srpska crkva¹⁵ je imala preko pripadnosti pravoslavnih vjernika Srpskoj crkvi (vjerska identifikacija) presudnu ulogu u njihovu oblikovanju doživljaja etničke i nacionalne pripadnosti (etnička/nacionalna identifikacija) na prostoru koje su nastanjivali u Osmanskom Carstvu, a osobito u granicama Austrijskog Carstva. Od toga vremena pravoslavni vjernici u Hrvatskoj stoljećima nazivani Vlasima, Morlacima, Uskocima i Rašanima pod utjecajem Srpske crkve u procesu

⁹ Obnovom Pečke patrijaršije (Ipekska arhiepiskopija 1557. god., postojala do 1766. god.) postepeno se širio njen utjecaj i grčko-istočna (pravoslavna) vjera na zapad i sjever na područje današnje Hrvatske osnivanjem novih (i obnavljanjem postojećih) manastira (npr. Marča 1598. god., Gomirje 1600. god., Komogovina 1693. god., Gorica kraj XVII-početak XVIII. st., Beočin 1697. god.), crkvi (npr. Medak oko 1695. god.) eparhija, mitropolija (Karlovačka mitropolija 1690. god., Bukovinsko-dalmatinska mitropolija 1775. god. (Pravoslavna crkva u Dalmaciji ekumenski je ovisna o mitropoliji u Bukovini)), a osobito od prve polovice XVII. stoljeće do prve polovice XVIII. stoljeća.

U autokefalnu Ujedinjenu Srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 17. lipnja 1920. godine ušle su: Arhiepiskopija Beogradska i Mitropolija Srbije, Arhiepiskopija Karlovačka i Mitropolija srpska sa dalmatinskim episkopijama (dalmatinsko-istrijska i bokokotorska episkopija), Arhiepiskopija Cetinjska i Mitropolija Crne Gore, Brda i Primorja, Mitropolija Skopska, Mitropolija Raško-prizrenska, Mitropolija Veleško-debarska, Mitropolija Pelagonijska, Mitropolija Prespansko-ohridska, Mitropolija Strumička, dio Mitropolije Vodenske, Episkopije i Poleanske, Mitropolija Dabro-bosanska, Mitropolija Hercegovačko-zahumska, Mitropolija Zvorničko-tuzlanska i Mitropolija Banjalučko-Bihačka.

¹⁰ Česte reorganizacije crkvene uprave imale su za posljedicu promjenu naziva, granica i neposredne duhovne vlasti postojećih i stvaranje novih upravnih jedinica Pravoslavne crkve na području današnjih država Makedonije, Kosova, Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske pa zato pojmovi eparhija, mitropolija, episkopija, arhiepiskopija, patrijaršija u povijesnim izvorima često ne odgovaraju stvarnom nazivu upravnih jedinica Pravoslavne crkve u određenom povijesnom trenutku. Dobro sam se namučio pokušavajući razmrsiti ovaj gordijski čvor i na kraju sam napravio brojne ustupke i tako naravno griješio.

¹¹ Regent Aleksandar Karadorđević donio je 17. lipnja 1920. godine odluku o „...Ujedinjenju svih pravoslavnih crkvenih oblasti u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, ... u jednu Avtokefalnu Ujedinjenu Srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.” čime su donesena je odluka o stvaranju autokefalne ujedinjene Srpske pravoslavne crkve u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Odluka glasi:

„U ime Njegovog Veličanstva Petra i po milosti Božjoj i volji Narodnoj Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Mi Aleksandar Naslednik Prestola – Na predlog Zastupnika Našeg Ministra Vera, Našeg Ministra Prosvete, a po saslušanju Ministarskog Saveta i saglasno sa odlukom zbora svih srpskih pravoslavnih arhijereja iz Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca od 13/26. Maja 1919. godine, rešili smo i proglašujemo: Ujedinjenje svih pravoslavnih crkvenih oblasti u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, a naime: Arhiepiskopije beogradske i Mitropolije Srbije, Arhiepiskopije Karlovačke i Mitropolije srpske sa dalmatinskim episkopijama dalmatinsko-istrijskom i bokokotorskom, Arhiepiskopije Cetinjske i Mitropolije Crne Gore, Brda i Primorja, Mitropolija Skopske, Raško-prizrenske, Veleško-debarske, Pelagonijske, Prespansko-ohridske, Strumičke, jednoga dela Mitropolije Vodenske, Episkopije Poleanske, Mitropolija Bosne i Hercegovine-Dabro-bosanske, Hercegovačko-zahumske, Zvorničko-tuzlanske, Banjalučko-Bihačke, – u jednu Avtokefalnu Ujedinjenu srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Zastupnik Našeg Ministra Vera, Naš Ministar Prosvete, neka izvrši ovaj Ukaz.” („Glasnik”, službeni list Ujedinjene Srpske pravoslavne crkve, 14. jul 1920. godine, pristupano 12.10.2017., <https://montenegrina.net/nauka/religija/ukaz-regenta-aleksandra-karadordevica-o-ukidanju-crnogorske-crkve/>).

¹² Hatišerif ili Hatihumajun je svečana povelja (ferman) osmanskog sultana.

¹³ Pročitano na Velikoj narodnoj skupštini na Tašmajdanu u Beogradu 30.11.1830. godine.

¹⁴ Osmansko Carstvo je zvanično priznalo srpsku državnost prvi puta nakon pada Despotovine 1459. godine (zadnji despot bio je Đurađ Branković 1427.-1456. god.), a Srbija je postala Kneževina Srbija sa knezom Milošem Obrenovićem na čelu.

¹⁵ Pravoslavna crkva je nacionalna i samostalna, a katolička univerzalna i centralizirana.

nastajanja modernog građanskog i industrijskog društva¹⁶ počeli su se smatrati pripadnicima srpskog naroda.^{17,18}

Tijekom 1850-ih dolazi do prvih naglašenijih hrvatsko-srpskih sporova oko jezika i nacionalne pripadnosti pravoslavnih vjernika u Kraljevstvu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (lat. *Regnum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*).¹⁹ Raspoloženje i opredijeljenost pravoslavnih vjernika u Hrvatskoj iskazana je na saboru trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861. i 1867. godine u zahtjevima zastupnika hrvatsko-slavonskih Srba i zaključcima Sabora.²⁰

U Kneževini Srbiji osmanska vlast je prestala 19.04.1867. godine javnom objavom fermana osmanskog sultana Abdula Aziza o predaji tvrđava u Beogradskom pašaluku na poljani kod današnjeg glavnog ulaza na Kalemegdan u Beogradu što je odrazilo na jačanje nacionalnog identiteta i Srpske crkve. Tome je pridonijelo i međunarodno priznanje nezavisnosti Kneževine Srbije 1878. godine na Berlinskom kongresu,²¹ te dobivanje autokefalnosti i međucrkveno priznanje Srpske crkve 1879. godine.

Proces posrbližavanja pravoslavnih vjernika u Hrvatskoj i hrvatsko-srpska podjela od 1830. do 1920. godine i uspostavljanja Srpske pravoslavne crkve i Srpske patrijaršije tekao je posupno i sporo uz sve jače zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa i isticanje etničke, narodne/nacionalne²² i vjerske pripadnosti, te političko organiziranje. U to vrijeme na prostoru današnje Hrvatske djelovale su: Karlovačka patrijaršija (do 1848. Karlovačka mitropolija/arhiepiskopija), Dabrobosanska mitropolija (autonomna Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini) i Dalmatinsko-istarska eparhija/episkopija (1828. god. Dalmatinska crkva je došla pod upravu Karlovačke mitropolije). Nakon njihovog ujedinjenja u Srpsku pravoslavnu crkvu 1920. godine, pravoslavni vjernici na području Hrvatske postali su pripadnici Srpske pravoslavne crkve, Srpske patrijaršije i srpskog naroda.

¹⁶ Vrijeme 1830-ih i 1840-ih godina mađarska historiografija naziva dobom reformi usmjerenih prema izgradnji modernoga građanskog društva. Pojavljuju se nove nacionalne snage iz redova građana, trgovaca, obrtnika i pojedinih plemića i svećenika, a od početka 1840-ih godina u Banskoj Hrvatskoj se pojavljuju i pojedine političke struje, koje će se kasnije uobličiti u političke stranke (zameci političkih stranaka).

¹⁷ Pripadnost Srpskom narodu („Po čemu zoveš se Serblin?...Zovem se po rodu i slovu onih ljudi od kojih proishodim, a koji imenuju se Serbli.”) zabilježena je u vjeronaučnom priručniku Stojana Šobata „Nauka hrišćanska“ tiskanom u Veneciji 1813. godine, a napisanom u Debelom brdu kod Bunića u Lici 1772. godine (Marko Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krkavi prema popisu iz 1712./14. godine”, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Knjiga I., ur. Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb-Gospić 2009., 341-342, pristupano 12.10.2017., <https://www.pilar.hr/2009/12/objavljen-i-predstavljen-zbornik-identitet-like-korijeni-i-razvitak/>).

¹⁸ Na sjednici Dalmatinskog sabora 1877. godine poništen je zastupnički mandat članu Narodne stranke Ljubiši. U raspravi je kao razloge prestanka svog mandata između ostalo naveo: "Ja znam da vi mene ne trpíte, jer sam Srb pravoslavne vjere." Posljedice njegove smjene su: "...zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa...", "Nestalo je hrvatsko-srpske suradnje, preporodne i izborne...", "...dovela do odvajanja Srba od Narodne stranke i osnivanje Srpske stranke...". (Trpimir Macan, "Suradnja i sukobi Mihovila Klaića i Stefana Mitrova Ljubiše", *Historijski zbornik*, god. XXXI - XXXII, 1978-1979., ur. Jaroslav Šidak, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb 1980., 160-163).

¹⁹ U pravoslavnim crkvama (istočnim kršćanskim crkvama) jezik liturgije je bio narodni, a u katolicizmu je sve do Drugoga vatikanskoga koncila (1962–65) jezik liturgije bio latinski, nepismenom narodu nerazumljiv što je bio zasigurno jedan od motiva za prihvaćanje i širenje grčko-istočnog obreda (pravoslavlja) u granicama Osmanskog Carstva, Habsburške Monarhije i Mletačke Republike.

²⁰ Sabor je 1861. godine priznao postojanje srpskog naroda u Trojednoj kraljevini, a 11.05.1867. donio zaključak „da Trojedna kraljevina priznaje narod srpski, koji u njoj stanuje, kao s narodom hrvatskim istovjetan i ravnopravan.”

²¹ Kneževina Srbija je postala Kraljevina Srbija 1882. godine sa kraljem Milanom Obrenovićem na čelu.

²² O isticanju srpske zastave u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno Trojednoj kraljevini 1875-1915. god. vidi u: Ljerka Racko, „Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće”, u: *Radovi*, vol. 27, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1994., 115-126, pristupano 11.10.2017., <https://hrcaak.srce.hr/radovi-zhp>.

Literatura:

Andrić, Ivana. „Položaj Pečke patrijaršije u Osmanskom Carstvu od 1557. do 1690. godine”, *Povijesni prilozi*, god. 22 br. 27, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2004., pristupano 12.10.2017., <https://hrcak.srce.hr>.

Enciklopedija pravoslavlja, knjiga II, ur. Dimitrije M. Kalezić, Savremena administracija, Beograd 2002.

Hatišerif, *Mrežno izdanje Hrvatske enciklopedije*, pristupano 12.10.2017., <https://www.enciklopedija.hr>.

Hatišerif iz 1830. godine (Хатишериф из 1830. Године), *Wikipedija*, pristupano 12.10.2017., <https://sr.wikipedia.org>.

Korunić, Petar. „Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj: Etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva”, *Historijski zbornik*, LXIII/2010, broj 1, Društvo za hrvatsku povijesnicu, Zagreb 2010., pristupano 12.10.2017., <https://hrcak.srce.hr>.

Macan, Trpimir. „Suradnja i sukobi Mihovila Klaića i Stefana Mitrova Ljubiše”, *Historijski zbornik*, god. XXXI - XXXII, 1978-1979., ur. Jaroslav Šidak, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb 1980., 151-163.

Mal, Josip. „Uskočke seobe i slovenske pokrajine” (Јосип Мал, Ускочке сеобе и словенске покрајине), *Srpski etnografski zbornik*, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 18, Srpska kraljevska akademija, Ljubljana 1924., pristupano 05.10.2017., <https://www.poreklo.rs/2013/07/17/kompletna-digitalna-zbirka-47-knjiga-naselja-i-poreklo-stanovnistva/>.

Popović, Radomir. *Kratak pregled srpske crkve kroz istoriju* (Радомир Поповић, Кратак преглед Српске цркве кроз историју), pristupano 12.10.2017., <http://www.spc.rs>.

Pravoslavlje, *Proleksis enciklopedija online*, pristupano 05.10.2017., <https://proleksis.lzmk.hr/42516/>.

Racko, Ljerka. „Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće”, u: *Radovi*, vol. 27, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1994., 115-126, pristupano 11.10.2017., <https://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>.

Südland, L.V. (Ivo Pilar), *Južnoslavensko pitanje, prikaz cjelokupnog pitanja*, pr. Fedor Pucek, Matica hrvatska, Zagreb 1943. (prvo hrvatsko izdanje), pristupano 10.10.2017., <https://archive.org/details/PilarJuznoslavenskoPitanje/page/n1/mode/2up>.

Šarić, Marko. „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14. godine”, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Knjiga I., ur. Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb-Gospić 2009., pristupano 12.10.2017., <https://www.pilar.hr/2009/12/objavljen-i-predstavljen-zbornik-identitet-like-korijeni-i-razvitak/>.